

Emâlî'deki Âyet Referansları

Mehmet Demirci*

Öz

Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf gibi dinî ilimler tabii olarak temel referans olarak Kur'an-ı Kerim'i dikkate alırlar. Zira Kur'an'da yer alan konuların üçte biri tevhid, üçte biri tezkir ve üçte birini de ahkam konuları teşkil etmektedir. Dini ilimlerden Kelamın nakli delillerdeki temel dayanağı Kur'an-ı Kerim'dir. Bu nedenle Kelami konuları ihtiva eden eserler –diğer dinî ilimlere ait eserler gibi- açıktan veya zimnen ayetlere atıfta bulunurlar. Bu alanında yazılmış olan önemli eserlerden birisi de Sirâceddin Ali b. Osman el-Üşî'nin el-*Emâlî* isimli eseridir. Bu eser, Kelam ilminin temel konularını kısa ve özlü bir biçimde dile getirmeyi başarmıştır. Bu yönüyle eserin, kendisine dayanak olarak ele aldığı ayetlere, doğrudan değil de, zimnen özlü bir biçimde atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Tebliğde *Emâlî*'nin Kelami konularda delil olarak kullandığı var sayılan ayetlerin neler olduğu tespit edilip incelenecektir. Tebliğin genel çerçevesini şu sorular oluşturacaktır: *Emâlî*, Kelamî konularda hangi ayetlere atıfta bulunmuştur? Ayetlerdeki Kelâmî mesajları okuyucuya nasıl yansıtmıştır? Ayetlerin mesajlarını ulaştırmada ne ölçüde başarı sağlanmıştır?

Anahtar Kelimeler: Üşî, *Emâlî*, Âyet Referansları.

Амалидеги аят шилтемелери

Фикх, келам жана тасаввув сыяктуу диний илимдер негизги шилтеме катары Кураны Каримди назарга алат. Себеби Куранда келген темалардын үчтөн бири таухид, үйтөн бири тазкир (эскертүү), үчтөн бири болсо ахкам (өкүмдөр) темалары түзөт. Диний илимдерден Келамдын накли далилдердеги негизги түркүгү Кураны Карим болгон. Ошондуктан келами темалар камтыган эмгектер башка диний илимдерге таандык эмгектер сыяктуу ачык же жашыруун түрдө аяттарга шилтеме берет. Бул тармакта жазылган маанилүү эмгектердин бири болуп Сиражидин Али ибн Осман аль-Ошинин “Амали” эсептелет. Бул эмгек келам илиминин негизги темаларын кыска-нуска абалда баяндап берген. Ошол себептен бул эмгектин өзүнө таяныч катары аяттарга түз эмес, жашыруун түрдө таамай шилтеме берген деп айтууга болот. Билдирүүдө “Амалинин” келами темаларда далил катары колдонгон аяттардын кайсылар экенин таап, аныктап, талдоо болуп саналат. Билдирүүнүн жалпы рамкасын төмөндөгү суроолор түзөт. Амали келами темаларда кайсы аяттарга шилтеме берген? Аяттардагы келами билдирүүлөрдү окуган адамга кандай берген? Аяттардын билдирүүлөрүн жеткирүүдө кандай ийгиликтерге жете алды?

Ачык сөздөр: Али бин Осман аль-Оший, Амалий, аят шилтемелери.

Amālī's Reference to the Verses of the Qur'an

Abstract

Religious sciences such as Fiqh, Kalam and Islamic mysticism take the Qur'an into consideration as a basic reference. Because one-third of the subjects in the Qur'an are tawhid, one-third is a reminders, and one-third is a provisions. The Qur'an is a fundamental source in both the science of religion and the science of Kelam. Therefore, the sources of Kelam refer to the Qur'an. One of the important works written in this area is *Amālī* That was written by Sirāj al-Dīn Ali b. Uthmān al-Üshī. This work describes in short and concisely the main points of Kelam's identity. This work indirectly referred to the verses of the Qur'an. In this paper, it will be determined and examined what the verses that Ali uses as evidence in the *Amālī*. The general framework of the paper are: Which verses of the

* Doç. Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Qur'an did the *Amālī* refer to? How the theological topics in the verses of the Qur'an are reflected in the reader? Are the messages in the verses of the Qur'an successfully transcribed?

Keywords: Ali b. Uthmān al-Ūshī, *al-Amālī*, Reference to the Verses of the Qur'an.

1. ESERİN İÇİ BÜTÜNLÜĞÜ

Bed'ü'l-Emālī isimli eserin muhtevasında konular belli bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Bu konular ulûhiyet, nübüvvet, iman, küfür ve ahirettir. Müellif şiir üslubu ile ele aldığı bu konulara sık sık ayetleri referans göstermiştir. Müellif söz konusu eserinde kelâmî konuları işlerken ayette geçen kelime ya da kavrama bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak atıfta bulunmuş bulunmuştur.

Eserde öncelikle ulûhiyet konusu ele alınmış olup, müellif yirmi ikinci beyte kadar bu konuya yer vermiştir. Burada mahlûkatı yaratan yüce Allah'ın Kadîm, Hayy, Müdebbir, Hak, Mukaddir, Zü'l-Celâl, Mürîd olduğu edebi bir üslup ile anlatılmıştır. Yine bu kısımda Allah'ın sıfatları ve halku'l-Kur'an konusu ehl-i sünnet görüşleri çerçevesinde dile getirilmiştir.

Yirmi üç ila otuz ikinci beyitlerde nübüvvet konusu ele alınmış, meleklerle iman meselesi de nübüvvet konusu ile birlikte değerlendirilmiştir. Kırkıncı beyte kadar olan kısımda ise velâyet, peygamberlerden sonra insanlar içinde üstünlük derecesi vb. konulara yer verilmiştir.

Eserde ele alınan bir diğer ana konu ise imandır. Bu beyitlerde mukallidin imanı, akıl ile yaratıcının varlığına ulaşma, dünyevî azap ve helâk esnasında iman etmek, iyi amellere mükâfat konuları ele alınmıştır.

Emâlî'nin ele aldığı başlıca konulardan birisi de küfür konusudur. Büyük günah işlemek ile küfür arasındaki ilişki, küfre niyetlenmek, zorlama olmaksızın ancak inkar kastı düşünülmeden söylenmiş olan küfrü gerektiren sözler, sarhoştan sadır olan küfür sözleri gibi konular yine manzum olarak işlenmiştir.

Son olarak eserde ahiret konularına yer verilmiştir. Bu çerçevede cennet, cehennem ve bunların fani olmaması, Rüyetullah, Kabir suali ve kabir azabı, Hesap günü, Amel defteri, Amellerin tartılması, Şefaat, Müminlerin cehennemde ebedi kalmaması meseleleri ele alınmıştır.

2. ATIFLAR

2.1. Lafzi Atıflar

Emâlî'de ele alınan inançla ilgili konuların pek çok ayete doğrudan atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu atıflarda ayetlerde yer alan lafızların birebir manzum ifadelerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Eserin üçüncü beyti şöyledir:

هو الحى المدبر كل أمر هو الحق المقدر ذو الجلال

O diridir, kâinatı idare edendir, varlığı kesindir, varlıklara takdir biçendir, yüceler yücesidir.

Bu beyitte yüce Allah'a ait isimlerden el-Hayy geçmektedir. Bu isim Kur'an-ı Kerimde birçok yerde geçmektedir. Mesela Bakara süresinde اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ “Allah,

başka tanrı yok ancak O, daima yaşayan, daima duran tutan hayy-ü kayyumdur.”¹ Ayetlerde yer alan bu ismin beyitte de aynen kullanıldığı görülmektedir.

Aynı beyitte geçen ifadelerden birisi de “el-müdebbir külle emr”dir. Bu ifadeler de pek çok ayette geçen *يدبر الأمر* şeklinde geçmektedir. *إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah’dır.”²

Beyitte geçen ifadelerden birisi de yüce Allah’ın el-Hakk ismi şerifidir. el-Hakk ismi Kur’an-ı Kerim’de çok sık zikredilmektedir ve İslam düşüncesinde de merkezi öneme sahiptir. Mesela Kur’an’da yüce Allah kendi zatını insanlara tanıtırken *ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَيُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* “Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kadirdir.” buyurmuştur.³

Aynı beyitte yüce Allah ile ilgili olarak zikredilen diğer bir kavram da el-Mukaddir’dir. Bu kelimenin atıfta bulunduğu ayetlerden birisi Kamer sûresindeki *إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ* “Haberiniz olsun ki biz her şeyi bir kaderle yaratmışızdır” Mealindeki ayettir.⁴ Söz konusu beyitte yer alan son ifade ise yücelik ve ululuk sahibi manasına gelen “zü’l-celâl”dir. Bu da diğer ifadeler gibi aynı biçimde Kur’an-ı Kerim’de yer alan kavramlardan birisidir. Rahman suresinde “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”⁵

Emâlî’nin üçüncü beytinde yer alan ifadelerin hepsinin Kur’an-ı Kerim’deki merkezi kavramlara atıfta bulunduğu görülmektedir.

Eserin on ikinci beyti şöyledir:

ورب العرش فوق العرش لكن بلا وصف التمكن و اتصال

“Arşın sahibi (olan Allah) Arşın üstündedir. Ancak yer tutma ve bitişme niteliği olmaksızın.”

Bu beyitte geçen “Rabbü’l-arş” ifadesi Kur’an-ı Kerim’de bir çok ayette zikredilmiştir. Tevbe suresinde yüce Allah *وَإِنْ تَوَلَّوْا فَعَلْنَا حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ* “(Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O’ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O’na güvenip dayanırım. O yüce Arş’ın sahibidir.” buyurmuştur.⁶

2.2. Muhteva/mana atıfları

Emâlî’de yer alan ifadelerden bazıları Kur’an-ı Kerim’deki ayetlere mana ve muhteva itibarıyla atıfta bulunmaktadır. Bu ifadeler, ayetlerdeki lafızlarla birebir örtüşmesine de bunların muhtevası itibarıyla ayetlere açık bir şekilde atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

Eserin dördüncü beyti şöyledir:

مرید الخير والشر التبيح ولكن ليس يرضى بالمحال

1 Bakara, 255.

2 Yunus, 3; Diğer ayetler: Ra’d, 2; Secde, 5.

3 Hac, 6; Diğer ayetler: Hac, 62; Nur, 25; Lokman, 30.

4 Kamer, 49; Mürselât, 23; Meâric, 40.

5 Rahman, 26, 27.

6 Tevbe, 129; Diğer ayetler: Müminun, 86; Neml, 82; A’raf, 54; Yunus, 3.

“(O Allah) hayır ve çirkin (olan) şerri irade eder. Ancak (küfür ve isyan gibi) muhale rızası yoktur.”

Beyitte yüce Allah’ın irade sıfatından söz edilmektedir. Bu sığata yapılan atıf, doğrudan Kur’an-ı Kerim’de yer alan bir lafız ile değil, mana itibariyledir. Yüce Allah’ın bu sıfatına pek çok ayette işaret edilmiştir. Bakara suresinde وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا آفَتَنَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُفَعِّلُ مَا يُرِيدُ “Allah dilesedydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar.”⁷ ayetinde Allah’ın dilediğini yapmasına böyle işaret buyrulmuştur. Ali İmran suresinde ise yüce Allah Zekeriya (a.s.)’ın dilinden şöyle hikâye buyurmaktadır: قَالَ رَبِّ أِنِّي يَكُونُ لِي عُلاَمٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَإِنرَأَى عَائِرَ قَالَ كَذَّبَكَ اللَّهُ “Zekeriya, “Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi. Allah, “Öyledir, ama Allah dilediğini yapar” dedi.”⁸ Bu ayette yüce Allah, zatının dilediği yapan oluşunu böyle beyan etmiştir.

Eserin yedinci beytinde yüce Allah hakkında “şey” ifadesinin kullanımının nasıl anlaşılması gerektiğine dair uyarı bulunmaktadır. Beyit şöyledir:

نسمي الله شيئا لا كالأشياء وذاتا عن جهات الست خالي

“Allah’ı -diğer eşyalar gibi olmamak kaydıyla- “şey” ve -altı yönden münezzeht olmak kaydıyla da- “zat” kelimeleri ile isimlendirebiliriz.”

Bu beytin atıfta bulunmuş olduğu ayetlerde yüce Allah hakkında “şey” kelimesinin kullanıldığı görölmektedir:

“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.”⁹ En’âm suresindeki ayette de benzer bir ifade zikredilmiştir:

قُلْ أُنشِئْ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ “De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” De ki: “Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur’an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu.”¹⁰

Emâlî’nin on üçüncü beytinde yüce Allah hakkında teşbihte bulunmasını sakıncasından söz edilir. Beyit şöyledir:

وما التشبيه للرحمن وجهها فصن عن ذاك أصناف الأهل

“Rahman hakkında hiçbir şekilde teşbih doğru değildir. Öyleyse Ehli sünneti bundan korusun.”

Bu beytin atıfta bulunduğu ayet mealen şöyledir: “Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”¹¹

On beşinci beyitte yüce Allah’ın eş ve evlat edinmekten münezzeht olduğu şöyle vurgulanmaktadır:

و مستغن إلهي عن نساء وأولاد إناث أوجال

Bu beyitte sözü edilen konu ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. En çok bilineni ise İhlâs suresindeki ayetlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “De, o: Allah tek bir tektir.

7 Bakara, 253.

8 Ali İmran, 40; Diğer ayetler: Hac, 14; Hud, 7; Burûc, 16.

9 Kasas, 88.

10 En’âm, 19.

11 Şûrâ, 11.

Allah, o eksiksiz sameddir. Doğurmadı ve doğurulmadı. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”¹²

Eserin on yedinci beytinde bütün canlıların ölümlü olduğu ve öldükten sonra da hesaba çekileceğinden söz edilmiştir:

ميت الخلق قهرا ثم يحيى فيجزئهم على وفق الحساب

“O (Allah) bütün yaratıkları cebren öldürür sonra da diriltir ve özelliklerine uygun olarak onları cezalandırır.”

Bu gerçek, Kur'an-ı Kerimde *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* “Her canlı ölümü tadacaktır.”¹³ ayetiyle insanlara tebliğ edilmiştir. Rahman suresinde ise şöyle buyrulmuştur: *كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ* “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”¹⁴

Eserin hemen her bir beytinde mutlaka bir ayeti kerimeye doğrudan ya da dolaylı olarak bir atıf bulunmaktadır. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte burada zikredilenler okuyucuya bir fikir vermesi açısından yeterlidir.

3. BEYİTLERDE ATIFTA BULUNULAN BAZI AYETLERİN BAĞLAMI

3.1. el-Hayy

Hayy kelimesi Kur'an-ı Kerimde beş ayette geçmektedir. Bunlar, Bakara/255; Ali İmran/2; Ğafir/65; Taha/111 ve Furkan/58. ayetlerdir. Bunların üç tanesinde ise “el-Kayyum” ile birlikte geçer: Bakara/255; Ali İmran/2; Taha/111.

Ragib el-İsfahânî, Kur'an-ı Kerim'de yer alan hayat kavramını altı grup içinde mütalaa etmekte, bunların beşinin hakikat veya mecaz manalarıyla bitkiler, hayvanlar ve insanlar yani faniler için kullanıldığını söylemekte, Allah'a mahsus olan hayatın ise “ölümsüzlük” (beka) anlamına geldiğini belirtmektedir. Buna göre hay, “hakkında ölüm geçerli olmayan varlık” demektir.¹⁵

Taberi, el-Hayy ismini şöyle açıklar: el-Hayy, daimi bir hayata, başlangıcı ve sonu olmayan bir bekaya sahip olan zat demektir.¹⁶ Beyzâvî'ye göre ise, ilim ve kudret sıfatının kendisi hakkında geçerli olduğu zat, el-Hayy'dir; Bu sıfatlara sahip olanın el-Hayy sıfatına da sahip olduğu zorunlu olarak bilinir.¹⁷

Kelamcılara göre tabiatın fevkalade bir düzene sahip bulunuşu yaratıcısının alim ve kadir olduğunu gösterir. Alim ve kadir sıfatlarının hay olmayan bir varlıkta bulunması aklen muhaldir. Kısacası hay ismi veya hayat sıfatı, kendisiyle diğer ilahi sıfatların mevcudiyet ve sıhhat kazandığı temel bir kavram konumundadır.¹⁸

Ebü'l-Beka'nın da işaret ettiği gibi Allah'ın sıfatları içinde nispet ve izafetten soyutlanmış yegane sıfat, Allah'ın hayat sıfatıdır. İlim ve kudret gibi sıfatlar da hakiki sıfat

12 İhlas, 1-4; Diğer ayetler: Bakara, 116; Yunus, 68; İsrâ, 111; Meryem, 90-92.

13 Ali İmran, 185.

14 Rahman, 26-27

15 Ragib el-İsfahani, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, s. 138, 139, Beyrut, ty.

16 Taberi, Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IV/527, Kahire, 2001.

17 Beyzâvî, Nâsiruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, I/215, Beyrut, 2000.

18 Topaloğlu, Bekir, “Hay”, *DİA*, XVI/550, İstanbul, 1997.

olmakla birlikte bu sıfatlar hakkında “neyi bilen, neye gücü yeten?” gibi sorular akla geldiği halde, “hayat” sıfatı söz konusu olunca böyle bir nispet ve izafet akla gelmez.¹⁹

Yine bu yönü sebebiyle Hay Allah'ın zati isimleri ve sübuti sıfatları içinde yer alır ve tenzihî sıfatlar gibi zat-ı ilahiyenin dışında hiçbir şeye taalluk etmez. Hay ismiyle “varlığının başlangıcı olmayan” manasındaki evvel, “varlığının sonu olmayan” manasındaki ahir, baki ve varis, “fiilen var olan, mevcudiyeti ve uluhiyeti gerçek olan” manasındaki hak isimleri arasında anlam yakınlığı vardır.²⁰

3.2. el-Hakk

Hakk kelimesi lügat olarak var olmak, varlığı kesin, zorunlu ve değişmez olmak (vücut, sübut); bir şeyin gerçeğe uygun olması (mutabakat) anlamlarına gelir.

Kur'an-ı Kerim'de hak kelimesi 247 yerde geçmektedir. Bu zengin kullanım içinde hak kavramı Allah'a pek çok yerde nisbet edilmekte olup bunların bazısında esma-i hüsnadan biri olarak doğrudan zat-ı ilahiyeye izafe edilmektedir.²¹

Hak ismi, kıdem ve beka kavramlarını da içerecek şekilde vücut manası göz önünde bulundurularak zati isimler içinde mütalaa edilmiştir. Buna göre hak “fiilen var olan ezeli ve ebedi mevcudiyeti ve uluhiyeti gerçek olan” anlamına gelir. Hak isminin “varlığı zorunlu” anlamıyla Allah, varlığının başlangıcı olmaması itibariyle evvel, “varlığının sonu olmayan, ebedi hayatla diri” manalarıyla ahir, baki, varis ve hay isimleriyle münasebeti vardır. Gazali Hakkı zati isimlerden saymış ve onun Esma-i hüsnâ içinde lafza-i celalden hemen sonra geldiğini söylemiştir.²²

Kur'an-ı Kerim'de Hak isminin geçtiği ayetlerden birisi şu ayettedir: *ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* “Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kadirdir.”²³ Bu ayetin bağlamına bakıldığında kendisinden önceki ayetlerde insanların topraktan yaratılışı, ayrıca ana rahmindeki yaratılış aşamalarının ayrıntılı olarak anlatıldığı görülmektedir. Bu ayette de Allah'ın gerçek hak mabut, insanların ilah saydıkları putların ise batıl olduğu beyan ediliyor. Hak isminin geçtiği diğer ayetlerde de bağlamın Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiret konularına vurgu yaptığı görülmektedir.²⁴ Müellifin *Emâli* isimli eserinde hak kavramını kullanması Kur'an bağlamı ile uyumlu bir görünüm arz etmektedir.

3.3. Rabbü'l-Arş

Arşın sahibi manasına gelen Rabbü'l-arş ifadesi *Emâli*'nin on ikinci beytinde geçmektedir. Müellif manzum eserinde kullandığı bu ifadeyle de Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlere atıfta bulunmak istemiştir. Arş ve Rabbü'l-arş ifadeleri Allah'ın kainattaki hakimiyet ve otoritesine delalet eden önemli bir kavramdır.

19 Topaloğlu, Bekir, “Hay”, *DİA*, XVI/550; Ebul Beka, Eyyub b. Musa el-Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 407, Beyrut, 1998.

20 Topaloğlu, Bekir, “Hay”, *DİA*, XVI/550.

21 Topaloğlu, Bekir, “Hak”, *DİA*, XV/152, İstanbul, 1997.

22 Topaloğlu, Bekir, “Hak”, *DİA*, XV/152.

23 Hac, 6.

24 Diğer ayetler: Hac, 62; Nur, 25; Lokman, 30.

Arş kelimesi yüce Allah ile ilgili olarak yirmi kadar ayette geçmektedir. Bu ayetlerde “el-arş”²⁵ “Rabbü'l-arş”²⁶ “zü'l-arş”²⁷ Bu ifadelerin geçtiği ayetlerden birisi فَأَنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ خَشْيَةَ اللَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ “(Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir.”²⁸ ayetidir. Söz konusu ayetin bağlamında Peygamberden (s.a.v.) yüce arşın sahibine dayanıp tevekkül etmesi tavsiye edilmektedir. Aynı surenin son ayetinde de bu vurgu tekrar edilmiştir.²⁹

Rabbü'l-arş tabirinin geçtiği bir başka ayeti kerime de لَوْ كَانَ فِيهَا أُولَاءُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ “Yerde gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi ikisi de fâsîd olmuş gitmişti, Rabbin o Arş'ın Rabb'i Allah münezzehtir onların isnad ettikleri vasıflardan.”³⁰ ayetidir. Bu ayetin bağlamı tevhit olup ayette tek bir ilahın varlığına en temel mantık ilkesini harekete geçirecek çok güçlü bir vurgu yapılmıştır.

Süleyman (a.s.)'ın Belkıs'ı tevhide davet ettiğinden söz eden ayetlerde de “Rabbü'l-arş” ifadesi geçmektedir.³¹ Zuhurif suresinin seksen ikinci ayetindeki “Rabbü'l-arş” ifadesinin bağlamında da yine cedel üslubunun kullanılarak müşriklerin tevhide davet edildiği görülmektedir. Netice olarak söz konusu ifadeler Kur'an bağlamında çok önemli bir yere sahiptir.

Buna göre arş, ulûhiyetin en yüksek misalidir. Şer'î ıstılahta arş, bütün âlemi ihâta eden, sınırı ve ölçüsü insanın idraki dışında, hakikati ilâhi ilme havale edilmiş olan, en yüksek seviyede kuşatıcı şeydir. Burası bir son noktadır ki, âlem burada biter. Fakat Hakk'ın varlığı bitmez. Sidre-i muntehâ geçilmeden Hakk'ın cemalinin müşahedesine erişilemez.³² “Rabbü'l-arş, ulûhiyet ile ilgili bir kavramdır. Bununla Allah (c.c.), kendisi dışındaki her şeyin O'nun kulu olduğunu, her şeyin kendisinin yönetimi ve otoritesi altında bulunduğunu beyan etmiştir.

SONUÇ

Ali b. Osman el-Ûşî'nin *el-Emâli* isimli eseri, kelâmî konuları veciz bir şekilde dile getirmiştir. Eser, ele almış olduğu konularda, pek çok ayete atıfta bulunmaktadır. Beyitler, muhtevası itibarıyla bazen beş, bazen de daha fazla ayete atıf yapmaktadır. Atıfta bulunduğu ayetler ve bunların bağlamı dikkate alındığında müellifin Kur'an'a ve onun tefsirine hakim olduğu görülmektedir. *el-Emâli*'de atıfta bulunan ayetlerin tevilde Mâtürîdî geleneği esas alınmıştır.

25 A'raf, 54; Yunus, 3; Ra'd, 2; İsrâ, 42; Taha, 5; Furkan, 59; Secde, 4; Zümer, 75; Ğafir, 7; Hadid, 4.

26 Tevbe, 129; Enbiya, 22; Müminun, 86, 116; Neml, 26; Zuhurif, 82.

27 Ğafir, 15; Tekvir, 20; Burûc, 15.

28 Tevbe, 129.

29 Müminun, 116.

30 Enbiya, 22.

31 Neml, 26.

32 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/2177, İstanbul, 1979.

KAYNAKLAR

- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebu Saïd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, 1/215, Beyrut, 2000.
- Çögenli, M. Sadi, "Ali b. Osman el-Oşî'nin el-Emâlî isimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 22, Kış 2005, ss. 177-184.
- Ebul Beka, Eyyub b. Musa el-Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 407, Beyrut, 1998.
- Özervarlı, M. Sait, "el-Emâlî" *DîA*, XI/73-75, İstanbul, 1995.
- Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, s. 138, 139, Beyrut, ty.
- Sebetov, Zharkynbai, "el-Fetâva's-Siraciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri", (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Taberi, Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IV/527, Kahire, 2001.
- Topaloğlu, Bekir, "Hak", *DîA*, XV/152, İstanbul, 1997.
- Topaloğlu, Bekir, "Hay", *DîA*, XVI/550, İstanbul, 1997.
- Toprak, Mehmet Sait, "Ûşî" *DîA*, XLII/230, İstanbul, 2012.
- Toprak, Mehmet Sait, "Ali b. Osman Siracddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri", *D. E. Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XXII/, İzmir2006, ss.65-86.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Arş", *DîA*, III/406-409, İstanbul, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/2177, İstanbul, 1979.